

УДК 94(477.54) «1850/1900»

DOI: 10.26565/2227-6505-2020-31-04

**ПОЯВА ТА ПОШИРЕННЯ СЕКТИ ШАЛОПУТІВ
У ПАВЛОГРАДСЬКОМУ ПОВІТІ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
(друга половина XIX ст.).**

В. П. Потоцький

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
v.pototsky@karazin.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6322-3581>

Мета. Стаття має на меті висвітлити історію появи та поширення секти шалопутів у Павлоградському повіті Катеринославської губернії.

Методологія дослідження. Методологічну основу статті складають принципи історизму та об'єктивності, реалізовані із застосуванням низки методів: загальнологічних (аналізу та синтезу), а також класифікаційного, компаративного та метода періодизації.

Наукова новизна. Уперше у вітчизняній історіографії предметом спеціального наукового дослідження стала секта шалопутів та її діяльність у Катеринославській губернії. На підставі місіонерських та поліцейських звітів розглянуто роль Григорія Шевченка у створенні секти, визначено ареал її поширення в межах регіону, визначено національний та соціальний склад учасників.

Висновки. З'ясовано, що Григорій Шевченко заніс у Павлоградський повіт Катеринославської губернії шалопутське вчення з південноукраїнських регіонів, вірогідно з Таврійської губернії. Створена ним секта за своїм характером була христововірською або хлистівською. Її догмати та церемоніал носили яскраво виражене містичне забарвлення. Григорій Шевченко залишався цілком самостійним лідером групи своїх одновірців, він не входив до якоїсь більш розгалуженої спільноти, а його громада на протязі свого існування залишалася абсолютно автономною одиницею. Ставлення сановників РПЦ та представників світської влади до нової релігійної організації було вкрай негативним. Проти сектантів застосовувалися різні засоби тиску: від примусових співбесід до вироків сільської громади та відвертих репресій з боку каральних органів.

Ключові слова: Катеринославська губернія, Павлоградський повіт, Олександропіль, кінець XIX ст., міжконфесійні стосунки, релігійне сектантство, хлисти, шалопути, Григорій Шевченко.

Цель. Статья имеет цель высветить историю появления и распространения секты шалопутов в Павлоградском уезде Екатеринославской губернии.

Методология исследования. Методологическую основу статьи составляют принципы историзма и объективности, реализованные с применением ряда методов: общелогических (анализа и синтеза), а также классификационного, сравнительного и метода периодизации.

Научная новизна. Впервые в отечественной историографии предметом специального научного исследования стала секта шалопутов и ее деятельность в Екатеринославской губернии. На основании миссионерских и полицейских отчетов рассмотрены роль Григория Шевченко в создании секты, выделен ареал ее распространения в пределах региона, определен национальный и социальный состав ее участников.

Выводы. Установлено, что Григорий Шевченко занес в Павлоградский уезд Екатеринославской губернии шалопутское учение из южноукраинских регионов, вероятно из Таврической губернии. Созданная им секта по своему характеру являлась христоверской или хлыстовской. Ее догматы и церемониал носили ярко выраженную мистическую окраску. Григорий Шевченко оставался совершенно самостоятельным лидером группы своих

единоверцев, он не входил в какое-либо более разветвленное сообщество, а его община на протяжении всего своего существования оставалась абсолютно автономной единицей. Отношение сановников РПЦ и представителей светской власти к новой религиозной организации было крайне негативным. Против сектантов применялись различные средства давления: от принудительных собеседований до приговоров сельской общины и откровенных репрессий со стороны карательных органов.

Ключевые слова: Екатеринославская губерния, Павлоградский уезд, Александрополь, конец XIX в., межконфессиональные отношения, религиозное сектантство, хлысты, шалопути, Григорий Шевченко.

Purpose. The article aims to highlight the history of the emergence and spread of the shaloput sect in the Pavlograd district of the Yekaterinoslav province.

Research methodology. The methodological basis of the article is formed by the principles of historicism and objectivity, implemented using several methods: general logical (analysis and synthesis), as well as classification, comparative, and periodization methods.

Scientific novelty. For the first time in Russian historiography, the subject of a special scientific study was the sect of pranksters and its activities in the Yekaterinoslav province. Based on missionary and police reports, the role of Grigory Shevchenko in the creation of the sect is considered, the area of its distribution within the region is highlighted, the national and social composition of its members is determined.

Conclusions. It has been established that Grigory Shevchenko brought in the Pavlograd district of the Yekaterinoslav province the shaloput doctrine from the southern Ukrainian regions, probably from the Tauride province. The sect he created was by its nature Christover or Khlyst. Its dogmas and ceremonial were of a pronounced mystical coloring. Grigory Shevchenko remained a completely independent leader of a group of his fellow believers, he did not belong to any more ramified community, and his community throughout its existence remained an autonomous unit. The attitude of the dignitaries of the Russian Orthodox Church and representatives of the secular authorities to the new religious organization was extremely negative. Various means of pressure were used against the sectarians: from forced interviews to sentences of the rural community and outright repression by punitive bodies.

Key words: Yekaterinoslavskaya province, Pavlograd district, Alexandropol, late 19th century, interfaith relations, religious sectarianism, Khlysty, shaloputi, Grigory Shevchenko.

Конфесійна мапа українських земель Російської імперії у пореформений період не була однорідною. В орбіті впливу Російської православної церкви (РПЦ), незважаючи на її офіційний статус, знаходилося далеко не все християнське населення. Крім власне інославно вірян, до числа яких належали римо-католики та лютерани, активно діяли також і численні релігійні дисиденти. Всі вони вважалися сектантами й перебували поза законом. Контроль за діяльністю сектантів покладался на внутрішню місію РПЦ та поліцейських чиновників. Згідно з місіонерською класифікацією російські секти поділялися на раціоналістичні (явні) та містичні (таємні). До останніх відносили христововірів та скопців, й всі вони потрапляли в категорію особливо небезпечних сект. Термін «христововіри» з'явився ще у радянській історіографії, але він широко використовується і в сучасній науковій літературі. Самі себе ці сектанти називали «людьми Божими», але більш широкому загалу вони відомі під ім'ям «хлистів». В окремих регіонах Російської імперії зустрічалися різні екзоніми, що використовувалися для визначення христововірів. Так, наприклад, у Поволжжі їх називали «монтанами», «мормонами», «кадушечниками», у центральній Росії – «богомолами», «трясунами», у Закавказзі – «пригунами», на Кубані та в Україні – «шалопутами».

Втім сучасна українська історіографія майже не помічає наявності цієї доволі яскравої релігійної течії. На відміну від штундистського напрямку, шалопутство чомусь не вважається повноправною частиною духовного життя українського народу. Його, поряд із

старообрядництвом і скопецтвом, частіше відносять до суто російської релігійної традиції, що в Україні була поширена виключно в російському етнічному середовищі. Подібне ставлення започатковане ще М. Грушевським, який писав: «Походження сеї секти дуже заносне: вона була принесена сюди пересельцями з Великої Росії (там її початки ведуть з XVII в.)». Однак і він визнавав, що «в Полудневій Україні вона досить одомашнилась, а її псалми мають часом українизований вигляд» [4, с. 578]. Серед сучасних українських дослідників, які торкалися теми христововірства в Україні, можна виділити Г. Надтоку [10], Л. Шугаєву [19], В. Пащенко, Т. Моторну [12], Т. Арзуманову [2, 3]. В своїх попередніх розвідках ми також розглядали проблему культурної інтеграції сектантів-христів в український соціум кінця XIX-початку XX ст. [14, 15, 16]. У даній статті на прикладі Григорія Шевченка та його послідовників будуть розглянуті процеси утворення та розвитку христововірської секти у звичайному селі на півдні України.

Відставний солдат Григорій Якович Шевченко був одним із яскравих представників катеринославського шалопутства, що стояв біля витоків секти в Павлоградському повіті. Залишається багато дискусійних питань щодо особистості цієї людини, наприклад, про його знайомство з христововірством, про характер створеної ним секти, про його взаємини з дружиною, про переслідування з боку світських і духовних властей, про тривалість реального керівництва мережею релігійних громад в повіті тощо. Однак сам факт лідерства Григорія Шевченка в справі поширення нового вчення не підлягає сумніву.

Перш, ніж перейти до розгляду проповідницької діяльності колишнього солдата, слід визначитися з її часовими межами. Тут виникає певна колізія, оскільки точка відліку в даній хронології відома досить точно – це 1876 рік [9, с. 201]. При цьому дату відходу від справ головного павлоградського шалопута встановити значно важче. Заключний етап його активності не отримав належного висвітлення в місіонерських звітах, хоча з документів Катеринославського окружного суду достеменно відомо про заслання 1892 року Григорія Яковича в Закавказзя. Ім'я Шевченка як значущий фактор у міжконфесійному житті регіону згадується до самого кінця XIX століття. У подальшому доводиться констатувати цілком закономірну втрату впливу, яка і може пояснити поступове забуття колись всесильного ересіарха.

Отже, 1876 року Григорій Шевченко повернувся зі служби в своє рідне село Олександропіль (Малу дачу). З армії він прийшов справжнім сектантом, тому виникає закономірне питання, де саме колишній солдат міг познайомитися з христівським вченням? Ніхто з консисторських або державних чиновників, які вивчали справу Шевченка, не зміг встановити джерело його таємних знань. Так єпархіальний місіонер Іван Демент'єв стверджував, що Григорій міг почерпнути їх від молокан, але далі робив абсолютно нелогічний висновок: «судячи з тих почесей, які віддають йому, він, здається, вважається самим Христом» [5, с. 211]. Але в секті молокан «христів» не буває, тому останнє твердження консисторського функціонера виглядає доволі безглуздо. Наступник о. Івана Демент'єва на головній місіонерській посаді о. Олексій Дородніцин був більш акуратним у своїх припущеннях і говорив, що Шевченко довгий час наймитував, «переходячи з Херсонської губернії в Таврійську, звідти в Катеринославську» [7, с. 738]. Ще один фахівець з сектантства – М. Монастирьов – розповідав про таврійське походження принесеного Шевченком вчення [9, с. 202]. Помітні труднощі у служителів церкви викликала й ідентифікація нової секти. Наприклад, благочинний Краснопольський в своєму донесенні від 1884 року відносив Григорія Яковича до штундистської секти, в якій той начебто був «самим Богом» [8, с. 213]. А в постанові Катеринославської духовної консисторії від 1880 року Шевченка та його послідовників зарахували «до секти "людей Божих" або духоборців» [8, с. 237]. Звичайно, настільки прикрі помилки зустрічалися нечасто і були радше винятком. У більшості випадків представники православного кліру характеризували Шевченка цілком однозначно, називаючи його шалопутом.

Насправді на приналежність відставника до христововірства вказує велика кількість фактів. Деякі з них, як, наприклад, показне вегетаріанство і тверезість, можна трактувати

неоднозначно. Але захоплення власного обожнювання, демонстрація так званих «воскресінь» і, звичайно ж, практика «радіння»¹ характеризують Григорія Яковича як типового хлиста.

Після одного з перших умовлянь, зроблених на сільському сході Олександрополя, відбулося ритуальне «воскресіння» Шевченка, покликане стати безумовним свідченням винятковості та цієї людини. Цій ключовій події в житті місцевого «човна»² передувало цілком закономірне роздмухування інтриги з боку найближчих родичів. Так брати Шевченка Тимофій і Захар разом з його дружиною Ксенією стали розповідати про те, що «батюшка» пішов в відлюдництво, на багато днів «заліг на піст» і тепер «до нього грішно і небезпечно торкатися». У будинку Григорія Яковича говорили виключно пошепки і навіть видалили з двору собаку і домашню птицю, щоб ті не створювали зайвого шуму. І ось одного дня Ксенія оголосила сусідам про кончину свого чоловіка. Нечисленні тоді ще послідовники прийшли проводити вчителя в останню путь, але «полежавши трохи, Григорій воскресє і, воскреснувши, вітає віруючих своїх: "Мир вам, браття! Я вже з мертвих воскрес"». Всі, хто став свідками цієї події, впали до ніг відставного солдата зі словами «Спаси, Господи» [7, с.723; 8, с.239]. Епічний фінал згаданої історії викликав новий сплеск інтересу до особистості Григорія Яковича, чий статус всередині секти надзвичайно виріс. Як писав Олексій Дородніцин: «З цього часу Гр. Шевченко вже перестав бути людиною і не називає себе людським ім'ям: він став богом і своє мирське ім'я Григорій замінив містичним «Ровій», оточив себе ореолом святості. Для своїх виїздів винайшов особливу колісницю, о двох колесах, прикрашену зображеннями якихось містичних тварин ... відпустив довгу косу і показується перед відвідувачами не інакше, як з жезлом у руках. Якщо раніше Гр. Шевченку послідовники висловлювали свою повагу низьким поклоном, то тепер при зустрічі з ним вони падають до ніг, цілують їх і потім цілують руку» [8, с.724]. Цікаво, що довге волосся до плечей з часом стало характерною рисою всіх послідовників Григорія Шевченка [5, с. 211]. Сам же колишній солдат прихильно приймав надані йому знаки царської пошани. На людях він з'являвся тільки в супроводі почету, підтримуваний під руки найбільш наближеними клевретами. Поводився впевнено і гордовито, спілкуючись менторським тоном з будь-яким співрозмовником [5, с.208]. Не дивно, що послідовники наділяли Ровія надзвичайними здібностями й навіть вважали його «безсмертним» [17, с. 276]. За іншою інформацією, Григорій Якович вів себе досить скромно. Він наказував називати себе «братом», а не «вчителем», і по шалопутських домівках їздив, як правило, тільки в супроводі законної дружини Ксенії і декількох найближчих друзів [8, с. 242-243].

Заснована Шевченком секта носила таємний характер, що також характеризує її як хлистівську. Самі збори в Олександрополі та інших селах незмінно проходили при зачинених дверях й з імпровізованою охороною. Неофіта приймали до громади не відразу, а в кілька етапів, поступово посвячуючи в глибини прихованої від нього віри. У своєму оглядовому нарисі «Шелапутская громада» катеринославський місіонер О. Дородніцин писав про таку собі «Сокровенную тайну», яку новачки дізнавалися від лідера вже на фінальній стадії посвячення [7, с. 714]. Однак у випадку з Григорієм Шевченком сам ритуал виглядав дещо більш прозаїчно. «Свідок Картавенко на слідстві про Гр. Шевченка показав, що коли цей останній запропонував йому, Картавенку, вступити в число духовних християн, то він, Картавенко, просив показати йому шелапутського (*Так в тексті - В.П.*) бога. На що Гр. Шевченко відповів, що для цього потрібно прийти опівночі і дати попередньо клятву в тому, що все побачене Картавенко буде зберігати в секреті і не зізнається у своїй вірі ні батькові, ні матері, ні попу, ні духу (*sic*). Коли Картавенко запитав, яка це клятва, Гр. Шевченко відповів йому: «а така: розрізати ваш палець и записати вас вашою кров'ю в нашу віру» [7, с. 715]. Інший свідок Микита Омельченко, розповідав, що Шевченко посвятив його в секреті їхньої віри тільки через рік й після того, як сам претендент «разом з іншими членами секти був застигнутий поліцією й піддався *гонінню*» [6, с. 266]. Прозеліта познайомили з обов'язками

¹ Так у христововірів називалися таємні зібрання, що супроводжувалися певними екстатичними практиками.

² Так христововіри називали свої громади.

вірянина: "Не їсти м'яса, не пити горілки й вина, не палити тютюну, не лаятися, жити в чистоті, збиратися на молитву щонеділі и коли потрібно старшому братові» [6, с. 269].

Про самі «радіння», що проходили під керівництвом олександропільського «бога», слідство не отримало жодної конкретної інформації. Місіонерам О. Дородніцину й К. Королькову, які вивчали матеріали справи, довелося задовольнятися лише непрямими свідченнями, наприклад, розповіддю селянина Сидорченко про те, що «коли у Григорія Шевченка по вечорах збираються одні тільки шалопути, закриваються вікна, замикаються двері й потім чують з хати Григорія крик, гомін, свист та інше» [8, с. 242]. Про те, що в олександропільській громаді практикуються «радіння ... хороводне, кругове, корабельне або Давидове», місіонер К. Корольков припустив виключно «за вказівкою пісень», тобто на підставі текстів шалопутських «розпевців», що містилися у вилученому у Шевченка зошиті. В цілому, з ним важко не погодитися в цьому. Наприклад, слова «Они так как Давид / пред сенным ковчегом / На круг вместе соединятся / Руками воспещут / Руками и ногами / Праведные трепещут / Домом Богу молятся / Как волны плескают / Глаголы премудрые / из уст выпускают» [8, с. 283] доводять наявність, як мінімум, теоретичного інтересу олександропільських шалопутів до так званої «Божої роботи»¹. Інші сектантські вірші, долучені до справи в якості доказів, також є яскравим прикладом хлистівської поезії. Причому мова йде не тільки про зошиті Григорія Шевченка. В рукописі, наданій слідству Микитою Омельченком, містяться такі рядки: «Восстань, душа, пробудись, / В белу ризу обрядись, / Иди к Богу объявись, / Умывайся все слезой, / Войдет в тебя Дух Святой, / Он возьмет тебя с собой, / Будет в тебе обитать, / И к жилищу привертать, / Тогда будешь Бога знать» [7, с. 719]. Звертає на себе увагу слово «привертать», єдиний українізм в усьому усному фольклорі павлоградських шалопутів. Сам факт збереження українськими селянами повністю російськомовних «розпевців» свідчить швидше про їх сакральне значення, ніж про прикладний характер.

Окремою і дуже важливою проблемою залишається визначення сфери впливу Григорія Шевченка. Катеринославський єпархіальний місіонер О. Дородніцин називав відставного солдата «головним керівником шелапутских (Так в тексті - В.П.) громад в Павлоградському повіті» [6, с. 268]. Його колега І. Демент'єв говорив про Шевченка як про керманіча «більшості шалопутів, розсіяних по всьому Павлоградському повіту». Значення постаті Григорія Яковича важко переоцінити, він дійсно зумів створити цілу мережу сектантських громад і виховав кілька дуже амбітних учнів, які згодом стали цілком самостійними лідерами. При цьому Шевченко не був строгим догматиком, через що його кар'єра переживала певні злети й падіння. Проте ця людина справляє враження напрочуд цілісної особистості, яка самостійно вибрала власну долю. На відміну від більшості хлистівських «пророків», він дозволяв собі випити горілки з м'ясною закускою, не мав «духовниці» і продовжував спати зі своєю дружиною Ксенією, називаючи її «сестрою» [8, с. 240]. В останньому випадку мова явно не йде про звичне хлистівське лицемірство, оскільки широкий вибір коханок, власне, і становив одну з головних привілеїв лідера секти. При цьому першої заповіді Данила Пилиповича колишній солдат дотримувався неухильно, стоїчно сприймаючи будь-які зовнішні виклики і свято зберігаючи таємницю хлистівської секти. Як керівник Павлоградського шалопутства Григорій Якович залишався цілком самостійною фігурою. Незважаючи на всі спроби місіонера О. Дородніцина якось пов'язати Шевченка із системою південноруських катасоновців, створеною кубанським лжехристом Романом Лихачовим, дослідник так і не зміг привести жодного факту на захист своєї гіпотези.

Історія олександропільського «човна» не сповнена яскравими подіями, проте в ній простежується чіткий алгоритм становлення і поширення секти в просторі окремо взятого повіту. 1876 року Григорій Шевченко повернувся в своє село Олександропіль. Через три роки парафіяльний священник села Хороше, до приходу якого відносилася Мала дача, доніс до консисторії про його проповідницьку діяльність. Саме тоді благочинний о. Григорій

¹ Екстатичні практики під час «радіння».

Березовський провів виховну бесіду з самим Григорієм і його домочадцями. Умовляння завершилося начебто успішно: всі представники родини Шевченків письмово зобов'язалися залишити «хибне вчення, якому слідували» [8, с. 209]. Однак уже через півроку, в липні 1880, отець Березовський визнав безуспішність свого заходу і констатував, що «сектанти Шевченко, що дали підписку перебувати в православній вірі, не дотримуються своєї обіцянки». Майже одночасно сільська громада винесла вирок про видалення з Олександрополя шалопутів Григорія, Тимофія і Харитона Шевченків разом з їхніми родинами. Безпосередньо після сільських зборів відставний рядовий зачинився у власній хаті, де через кілька тижнів відбулося його чудове «воскресіння». Власне, з цього моменту акції Григорія Шевченка як майбутнього лідера христововірів стали нестримно зростати.

Наступним етапом в його піднесенні стало «гоніння» з боку прокурора Катеринославського окружного суду. 1882 року, поки слідчий Залюбовський вивчав діяльність олександропільських сектантів, їхнього ватажка заточили в тюремний замок. Там колишній військовий проявив небачену твердість характеру, відмовившись приймати будь-яку їжу і відповідати на питання. Після десятиденної голодовки і мовчання Григорія за розпорядженням прокурора випустили з-під варти під нагляд місцевої поліції. Здолавши систему, Шевченко продемонстрував оточуючим надзвичайну силу волі і рішучість. В сутності, саме завзятість в поєднанні з певними ораторськими здібностями визначили його лідерське становище в секті. Як вказував місіонер І. Демент'єв: «Завдяки тим розповідям, які доводилося нам чути про Ш [евчен] ка, він представлявся нам чимось на зразок російського Лютера. Але при зустрічі з ним довелося багато в чому розчаруватися ... У співбесіді він не висловив ані глибини думки, ані влучності суджень, ані обґрунтованості доводів, хоча виявив знання, значно більші, ніж інші сектанти, що нам зустрічаються. Проте він виявив таку твердість і непохитність, які межують з крайньою завзятістю фанатика ..., якого важко, майже неможливо ... не тільки переконати, але навіть похитнути його переконання» [5, с. 208].

Несподіване звільнення з в'язниці та фактичне припинення кримінального розслідування значно піднесли Григорія Яковича в очах простих селян. Однак відпущений з неволі Шевченко відразу ж вдався до добровільної ізоляції й закрився у власній хаті. Понад рік він не залишав рідних стін, залишаючись справжнім пустельником, відпустив бороду, яка досягла півтора аршина (1 метр) в довжину [8, с. 211]. Протягом цього часу керівництво олександропільським й іншими «човнами» здійснювала дружина Шевченко Ксенія. Твердістю характеру ця непересічна жінка нітрохи не поступалася власному чоловікові, а за темпераментом, можливо, навіть перевершувала його. Коли в грудні 1883 року в селі Добреньком при загадкових обставинах загинув один з шалопутів, саме Ксенія Шевченко керувала загальним збором всіх «братів», сама об'їжджала сусідні села, сварилася зі священниками і поліцейськими чиновниками.

На початку 1884 року Григорій Шевченко вийшов з добровільного ув'язнення і з подвоєною енергією приступив до агітаційної роботи. Він постійно роз'їжджав по селах, збільшуючи число своїх послідовників. Наприклад, в селі Іванівці він привернув до своєї віри 26 місцевих селян [8, с. 212]. У грудні 1884 року становий пристав разом із урядником і численними понятими спробував заарештувати численних гостей, присутніх в будинку Григорія Шевченка. Однак шалопути замкнули двері зсередини і нікого не підпускали до будинку. На вимогу поліцейського назвати імена присутніх, Ксенія Шевченко зухвало кричала через вікно: «спитай отієї білої кобили – вона тобі скаже». Правоохоронці зламали двері та виявили в приміщенні 39 осіб: з с. Петропавлівки – 11, з с. Миколаївки – 7, з д. Добренькое – 7, з Мар'ївки – 8 і з Олександрополя – 6 [7, с. 710]. Проти Григорія Шевченка було порушено нову кримінальну справу за звинуваченням у поширенні шалопутської секти. Тоді багато павлоградських шалопутів, включаючи непримиренну Ксенію, дали свідчення, але сам Григорій Якович не промовив жодного слова. Після численних допитів Одеська судова палата так і не затвердила звинувачувальний акт, і 17 січня 1886 року слідчі дії щодо Шевченка припинилися [8, с. 216].

Чергове виправдання з боку влади зайвий раз переконало сектантів у власній безкарності, що позитивно позначилося на їх чисельності. Станом на 1886 рік в Павлоградському повіті налічувалося 268 шалопутів: в с. Петропавлівці - 155 осіб (77 чоловіків та 78 жінок), в с. Мар'ївці - 36 (17/19), в Добренському - 32 (18/14) в Хорошому - 28 (14/14), в Олександрополі - 18 (8/10), в Варварівці - 2 (2/0) [7, с. 710]. Як відзначав місіонер М. Монастир'юв: «згуртоване Григорієм Шевченком суспільство шалопутів в даному районі представляє собою страшне зло не тільки по теперішньому своєму стану, але й за можливими своїми наслідками в майбутньому. Страшним воно нам видається здалеку, але надзвичайно страшніше виглядає на місці» [9, с. 203].

Вплив і, відповідно, тіньова влада олександропільського ересіарха набували вражаючих масштабів. Він став самостійно здійснювати обряд хрещення, причому не «духовного», як у інших христів, а церковного, як у православних. Так, наприклад, на співбесіді з представниками місіонерського комітету сектанти с. Мар'ївки зізналися, що «у них одні діти хрещені в церкві православної християнській, а інші – у Григорія Шевченка, який нарекає ім'ям немовлят: і по вірі його і молитвам дається дитині Св. Дух» [18, с. 345]. Сам Григорій Якович на той час став найзаможнішою людиною в Олександрополі. Його садиба займало цілу десятину землі, в господарстві було четверо коней, три корови і цілих три пари волів [7, с. 738]. Звичайно, весь цей добробут ґрунтувалося на щедрих підношеннях з боку рядових вірян.

Тим часом, завдяки старанням головного Павлоградського шалопута кількість його прихильників повільно, але неухильно зростала. Наприклад, на початку 90-х років XIX століття в селі Добренському налічувалося вже більше 40 христововерів [11, с. 151], в Мар'ївці їх стало 39 [9, с. 206], у Васильківці, де раніше взагалі не було сектантів, після візиту Григорія Шевченка з'явилося два шалопута – Карп Герасименко та Іван Масло [9, с. 209]. Будь-які спроби переконання розбивалися об стіну глухого нерозуміння з боку павлоградських шалопутів. «Даремно намагається нас умовляти, – говорили вони місіонерам, – набагато корисніше було б поїхати до Шевченка і переконати його, і тоді куди він, туди і ми» [9, с. 207]. Однак ідея перевиховати Шевченка видавалася цілковитою утопією, і тому всі свої надії внутрішня місія РПЦ пов'язувала з давно перевіреною методом впливу – репресіями з боку світської влади.

1891 року Григорій Якович в черговий раз піддався переслідуванню. Клерикальні публіцисти згадують про це побіжно і якимось невпевнено. Наприклад, М. Монастир'юв називав новини про арешт Шевченка чутками [9, с. 202], а О. Дородніцин згадував про заслання відставного солдата на Кавказ в контексті абсолютно іншої історії [7, с. 716]. Слід зазначити, що ця справа ніяк не могла пройти непоміченою, оскільки одночасно під суд потрапили всі значущі керівники шалопутів Павлоградського повіту: Григорій Шевченко з Олександрополя, а також його колишні учні Мирон Вінник з Петропавлівки [20, ф. 1431, оп. 1, спр. 1016, 214 арк.], Олена Євтушенко з села Вербки [20, ф. 1431, оп. 1, спр. 1017, 102 арк.], Павло Писаренко з села Добренського [20, ф. 1431, оп. 1, спр. 1019, 274 арк.]. Це були важкі для всіх сектантів Російської імперії 1891-1892 роки, коли величезна кількість христововерів, скопців, штундистів, баптистів і толстовців потрапили на каторгу або у заслання. Разом з Григорієм Яковичем в закавказьке місто Єлизаветпіль були відправлені його дружина Ксенія, брат Захар і далекий родич Семен. Згадку про них можна зустріти в листах христівського ватажка Увара Єрмоленко, де він називає Григорія Шевченка своїм «Старшим апостолом в Єлизаветполі» [1, с. 516-517]. Вже під час слідчих дій деякі послідовники поспішили зректися свого лідера, написавши відповідні розписки. У числі таких виявився і Микита Омельченко, селянин села Хороше, який передав місіонерам деякі рукописи з текстами шалопутських «розпевців» [13, с. 162]. Втім, незважаючи на цілу низку об'єктивних обставин, пам'ять про Григорія Шевченка, як про вождя павлоградських христововерів, зберігалася ще довгі роки. Не виключено, що він, перебуваючи на засланні, здійснював керівництво громадами за допомогою листів або усних наказів.

1. Айвазов И. Материалы для исследования русских мистических сект. Христовщина. Т.2. Петроград, 1915, 583 с.
2. Арзуманова Т. Стереотипи щодо шлюбу та інтимного життя хлистів у XIX – на початку XX століття (на прикладі Харківської губернії) *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*, 2016, вип. 23, С. 53-59.
3. Арзуманова Т. Хлисти в Харківській губернії в XIX ст.: проблеми викриття та протидії поширенню секти з боку держави та офіційної церкви (на прикладі слободи Попівка Старобільського повіту) *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2016, вип. 22. С. 32-38.
4. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. К.: Либідь, 1994, 135 с.
5. Дементьев И. Из дневника Екатеринославского епархиального миссионера. *Екатеринославские епархиальные ведомости*, 1889, №7, С. 179-192; №8. С. 205-219.
6. Дородницын А. Чиноприем в секту шалопутов и радения их. *Екатеринославские епархиальные ведомости*, 1898, №11-12, с. 265-277.
7. Дородницын А. Шелопутская община. *Русский вестник*, 1904, Т. 293, С. 705-739; Т. 294. С. 126-144.
8. Корольков К. Один из видных представителей сектантства (шалопутства) Екатеринославской епархии – отставной солдат Григорий Шевченко. *Екатеринославские епархиальные ведомости*, 1890, №8. С. 205-216; №9. С. 237-245; №10. С. 280-292.
9. Монастырев М. О Миссионерских противосектантских Комитетах в Екатеринославской Епархии с кратким обзором истории и характеристикою местного сектантства. *Екатеринославские епархиальные ведомости*, 1892, №9. С. 200-209; №10. С. 224-236.
10. Надтока Г.М. Православна церква в Україні 1900-1917 рр.: соціально-релігійний аспект. К.: Знання, 1998, 345 с.
11. Открытие школы грамотности в деревне Добринькой Хорошевского прихода Павлоградского уезда. *Екатеринославские епархиальные ведомости*, 1892, №7. С. 150-155.
12. Пашенко В., Маторна Т. Класифікація православного сектантства. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Ізмаїл, 2002, вип. 12. С. 52-60.
13. Подписки обратившихся в православие. *Екатеринославские епархиальные ведомости*, 1891, №6. С. 161-162.
14. Потоцький В. Диференціація сектантського руху на Харківщині у 80-ті роки XIX ст. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. 2007, №767, вип. 9, С. 29 – 39.
15. Потоцький В. Особливості розвитку секти хлистів на Слобожанщині в другій половині XIX століття. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. Тематичний випуск «Актуальні проблеми історії України». 2008, № 37. С.25 – 32.
16. Потоцький В. Переслідування сектантів-містиків на Слобожанщині в умовах свободи віросповідання (1909 – 1917рр.). *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. 2008, №822, вип. 10. С. 29 – 39.
17. Протоколы Миссионерских Комитетов. *Екатеринославские епархиальные ведомости*, 1888, №17. С. 270-281.
18. Протоколы Миссионерских Комитетов. *Екатеринославские епархиальные ведомости*, 1888, №21. С. 344-348.
19. Шугаєва Л. Витоки і трансформація христовірів: особливості віровчення. *Українське релігієзнавство*, 2005, №33. С. 55-66.
20. Российский государственный архив древних актов.

1. Aivazov Y. Materyaly dlia yssledovaniia russkykh mystycheskykh sekt. Khrystovshchyna. T.2. Petrohrad, 1915, 583 s.
2. Arzumanova T. Stereotypy shchodo shliubu ta intymnoho zhyttia khlystiv u KhIKh – na pochatku KhKh stolittia (na prykladi Kharkivskoi hubernii) Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N.Karazina. Serii: Istoriiia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky, 2016, vyp. 23, S. 53-59.
3. Arzumanova T. Khlysty v Kharkivskii hubernii v KhIKh st.: problemy vykryttia ta protydiei poshyrenniu sekty z boku derzhavy ta ofitsiinoi tserkvy (na prykladi slobody Popivka Starobilskoho povitu) Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N.Karazina. Serii: Istoriiia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky. 2016, vyp. 22. S. 32-38.
4. Grushevs'kij M. Z istorii religijnoi dumki na Ukraini. K.: Libid', 1994, 135 s.
5. Dementev Y. Yz dnevyka Ekaterynoslavskoho eparkhialnoho myssyonera. Ekaterynoslavskye eparkhialnye vedomosty, 1889, №7, S. 179-192; №8. S. 205-219.
6. Dorodnytsyn A. Chynopryem v sektu shalopotov y radenyia ykh. Ekaterynoslavskye eparkhialnye vedomosty, 1898, №11-12, s. 265-277.
7. Dorodnytsyn A. Shelaputskaia obshchyna. Russkyi vestnyk, 1904, T. 293, S. 705-739; T. 294. S. 126-144.
8. Korolkov K. Odyn yz vydnykh predstavitelei sektantstva (shalopotstva) Ekaterynoslavskoi eparkhyi – otstavnoi soldat Hryhoryi Shevchenko. Ekaterynoslavskye eparkhialnye vedomosty, 1890, №8. S. 205-216; №9. S. 237-245; №10. S. 280-292.
9. Monastyrev M. O Myssyonerskykh protyvosektantskykh Komytetakh v Ekaterynoslavskoi Eparkhyi s kratkym obzorom ystoriy y kharakterystykoiu mestnoho sektantstva. Ekaterynoslavskye eparkhialnye vedomosty, 1892, №9. S. 200-209; №10. S. 224-236.
10. Nadтока H.M. Pravoslavna tserkva v Ukraini 1900-1917 rr.: sotsialno-relihiinyi aspekt. K.: Znannia, 1998, 345 s.
11. Otkrytye shkoly hramotnosti v derevne Dobrynkoï Khoroshevskoho prykhoda Pavlohradskoho uezda. Ekaterynoslavskye eparkhialnye vedomosty, 1892, №7. S. 150-155.
12. Pashchenko V., Matorna T. Klasyfikatsiia pravoslavnoho sektantstva. Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. Izmail, 2002, vyp. 12. S. 52-60.
13. Podpysky obratyvshykhsia v pravoslavnye. Ekaterynoslavskye eparkhialnye vedomosty, 1891, №6. S. 161-162.
14. Pototskyi V. Dyferentsiatsiia sektantskoho rukhu na Kharkivshchyni u 80-ti roky KhIKh st. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N.Karazina, «Istoriiia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky». 2007, №767, vyp. 9, S. 29 – 39.
15. Pototskyi V. Osoblyvosti rozvytku sekty khlystiv na Slobozhanshchyni v druhii polovyni KhIKh stolittia. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut». Tematychnyi vypusk «Aktualni problemy istorii Ukrainy». 2008, № 37. S.25 – 32.
16. Pototskyi V. Peresliduvannia sektantiv-mistyktiv na Slobozhanshchyni v umovakh svobody virospovidannia (1909 – 1917rr.). Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N.Karazina, «Istoriiia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky». 2008, №822, vyp. 10. S. 29 – 39.
17. Protokoly Myssyonerskykh Komytetov. Ekaterynoslavskye eparkhialnye vedomosty, 1888, №17. S. 270-281.
18. Protokoly Myssyonerskykh Komytetov. Ekaterynoslavskye eparkhialnye vedomosty, 1888, №21. S. 344-348.
19. Shuhaieva L. Vytoky i transformatsiia khrystoviriv: osoblyvosti virovchennia. Ukrainske relihiieznavstvo, 2005, №33. S. 55-66.
20. Rossyiskyi hosudarstvennyi arkhiv drevnykh aktov.